

MINDÁK JÓZSEF

A középkori magyarországi liturgia történetéről röviden

A középkori Európa kultúrájára – így Magyarországra is – nagy hatással volt a nyugati, latin egyház tevékenysége, amelynek szerves része a liturgia. A liturgiához elválaszthatatlanul kapcsolódik könyvkultúránk, amelynek döntő többsége elveszett. Magyarországon a X. század második felében kezdődik a liturgia, az egyház liturgikus tevékenységének története, melyre nagy hatással volt a római változat, de emellett saját, hűségesen őrzött hagyományainkat is meg lehetett tartani. Az előző századok folyamán a liturgiában két irányzat alakult ki: a monasztikus és a római úzus. Ez utóbbit a vizigót liturgia katedrális-úzusnak nevezte. A monasztikus úzuson a *divinum officium* azon változatát kell érteni, ahogy azt a benedeki regulát követő szerzetesek végezték, melynek rendjét a Regula pontosan előírta, ám a fejlődés, változás a későbbiekben nem kizárt.¹ A mise végzésében e két úzus között nincs a zsolozsmához hasonló, lényegi különbség, legfeljebb egyes szertartások (pl. körmenetek) végzése, illetve a szövegek kiválasztása (pl. szentek tisztelete esetében) teremti meg az alkalmat az eltérésre.²

A magyarországi liturgia kialakulásában nagy szerepet játszottak a hittérítő szerzetesek. Az első, ténylegesen térítő szerzetes Brúnó, aki Sankt Gallenből jött hazánkba. Ő keresztelte meg Géza fejedelmet. Szintén nagy jelentősége volt Domonkos, – később esztergomi érsek – munkájának. akinek származása ismeretlen. Géza idejében mint *episcopus Ungarorum* szerepelt. Ebben az időben érkezett hazánkba Szent Adalbert is két társával, Radlával (szerzetesi néven Sebestyén) és Asztrikkal. A három szerzetes közül sokkal inkább nagyobb jelentősége volt Sebestyén és Asztrik tevékenységének.

Sebestyén az esztergomi széket foglalta el és a magyar egyház élén állt (1002–1007).³ Kortársai szerint jólelkű, szerény vallásos ember volt, aki megelégedett a szerzetességgel. Asztrik tevékenységének szintén nagy jelentősége volt. Ő később kalocsai püspök lett. A magyar egyház szervezője német származású, szerzetesi múltja ugyanarról a műveltségről, ezen belül azonos „liturgikus tájegységről” vall, mint Adalbert és Radla esete. Olyan nagy szerepe volt István koronázásában és a magyar érsekiség megalapításában, hogy utóbb különböző egyházak alapítójuknak vindikálták személyét, és hol Asztrik, hol Anasztáz néven került be a hamis oklevelekbe Emiatt napjainkig akadtak olyanok, akik két személynek gondolták. Csak a hamisítványok kiszűrése után bizonyosodott be, hogy Hartvik püspök igazat írt 1100 táján, amikor Asztrikot Anasztázzal azonosította.⁴

AZ EGYHÁZI SZERTARTÁSOK FONTOS KELLÉKE A FÜSTÖLŐ. A KÉPEN LÁTHATÓ DARAB BRONZBÓL KÉSZÜLT ÉS A XII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBŐL VALÓ

István királynak köszönhetően fejlődésnek indult hazánkban is a keresztényég. A királyi – világi

– törvények szabályozták és szankcionálták a hívek kötelezettségeit a vasárnapi templomba járástól a böjt megtartásán át az utolsó gyónásig. A közösségek létrejöttével lehetett biztosítani a liturgia szabályszerű végzését. A kialakulóban lévő magyar egyház a klerikusképzés és a könyvmásolás szervezett volta ellenére a belső helyzet konszolidálódása után ismét rászorult a nyugati egyházak segítségére. Ezt példázza Leodvin, aki 1048-ban jött I. Endre királyunk udvarába Lotaringiából, és mutatják azok a liturgikus könyvek, amelyek Lotaringia befolyását közvetítették. A XI. század második felében a hazai liturgiára tehát újabb „liturgikus egység”, a Rajna-lotaringiai hatott. A pap imádságai a *sacramentariumban* találhatóak, az énekeket a graduáléban gyűjtötték össze. A XI. századból talán a Garamszent-benedeken íródott sacramentarium egy része maradt fenn, valamint a Szent Margit-Sacramentarium.⁵ Az olvasmányokat vagy két külön könyv, az *epistolarium* és a Szelepcsényi-, Oláh-evangelistarium tartalmazta, vagy egy könyv foglalta magában a lecke- és evangélium-szakaszokat, akkor *lectionarium* a szerkönyv neve.⁶ Epistolarium nem maradt fenn, de meglétét a két *evangelistarium* bizonyítja, mert azok kiegészítéseként erre szükség volt. A két evangelistarium arról is tudósít, hogy eleinte milyen típusú könyveket használtak a misénél az evangéliumok felolvasására.

Az első *missalis plenariusok* (misekönyvek) nyugaton a X. század végén jelentek meg, a XI. század második felében a sacramentariumokkal szemben többségbe kerültek, s a XII. századtól kezdve ez utóbbiak egyre ritkábbak. Hazánkban ez a folyamat később ment végbe. Szent László uralkodása idején indult el a XI. század második felének liturgiátörténetét a lotaringiai hatás mellett még inkább jellemző kibontakozás. Az ünnepi zsoltosza, mise a közös részekből vett imádságok, énekein túl igényelte a sajátot is. Létrejött a mise három könyörgése, különösen a *collecta* (a szentmise első könyörgése), amely a nemzet hitvallása a protorexről, valamint a zsoltosza nagy-antifónái (Ave beate rex Stephane, Sanctissimus rex Stephanus, O miranda potentia). A mise könyörgésébe belekerült a csodák hangsúlyozása, a zsoltoszmákban gyakran szolgáltak a legendák liturgikus olvasmányként, mindezek a liturgikus olvasmány és a legenda szoros összefüggését bizonyítják.⁷ Feltételezhető, hogy a zsoltoszmás könyvet több könyvből állították össze, amelyek között esztergomi is szerepelt.⁸

A főpapi szertartásokhoz ad eligazítást, és változatos tartalma rendkívül gazdag liturgikus életről tanúskodik a XI. század végén, Hartvik püspök számára, valószínűleg Győrben készült könyv. E századi katedrális-úzus jellemző vonása, hogy a liturgia hivatott végzőin, a kléruson túl egyre intenzívebben igyekszik hatni a népre is. Ennek eszköze a hívekhez intézett beszédek mellett az *actio sacra* drámai elemekkel történő bővítése, ami a XI. században jelent meg a székesegyházak liturgikus életében. Hartvik *Agenda Pontificalisa* a legjellemzőbb példákat tartalmazza. A *tractus stellae* Vízkereszt ünnepén a három királyok Betlehemben tett látogatását elevenítette fel, az *officium sepulchri* húsvét hajnalán az asszonyok Krisztus sírjához való zárandoklását jelenítette meg.⁹

1100 körül Könyves Kálmán törvényt hozott, hogy a misét csak felszentelt helyen lehet tartani, az ereklyékkel ne történjen visszaélés, a négy böjti időszakot tartsák meg, a templomok köré temetkezzenek és „Szentháromság ünnepét pünkösöd nyolcada után tartsák”.¹⁰ Az istentisztelet helyes végzésére a király és az érsek egyformán ügyeltek, a törvények biztosították az ehhez szükséges feltételeket, a magyar szentek kultusza pedig a nemzettudat formálója és szerves összetevője lett, mert a résztvevőket nemcsak mint az egyház, hanem mint a nemzet tagjait is egybefogta. A káptalani, szerzetesi iskolák pedig minderre alaposan felkészítették a következő klerikusi nemzedéket. A káptalani iskolában íródott a XII. század első

harmadában a Codex Albensis, liturgikus és zenei kultúránk becses emléke, amely a zsolozsma végzéséhez szükséges énekeket (antifona, responsorium, invitorium, zsoltárok és himnuszok implicitjei) tartalmazza. A szöveget az iskola növendéke diktálás alapján írta le.

A magyar liturgikus életet tovább gazdagította a katedrális-úzusnak újabb változata, amikor 1130 táján a francia eredetű premontrei kanonokrend megtelepedett hazánkban. Az apostoli életet visszaállítani akaró rendalapító Szent Norbert a trieri egyházmegyében található Springiersbach szabályozott kanonokjainak a consuetudojából merítve átvette tőlük a *trifaria temporum permutatio per antiphonarum et psalmarum varietat est*, amely az éjszakai officiumban a zsoltárok, antifonák és olvasmányok számát az éjszaka hosszúsága szerint változtatta. Az ide érkező premontrei szerzetesek ezt az úzust hozták magukkal, mert a később általánosan elfogadott, egységes és új liturgikus rend akkortájt még csak formálódott. Az új úzust tartalmazó *Liber ordinarius* (szertartáskönyv) átvételéig hazánkban is ezt az igen változatos zsolozsmázást végezték. A hagyományos szerzetesi liturgia és a Cluny befolyásolta istentiszteleti rend, hogy jelen legyen a benedeki regula megfelelő részeinek újabb értelmezése, melyet a Morimondból Heiligenkreuzen keresztül Cikádorra érkezett ciszterci szerzetesek hoztak magukkal 1142-ben, a monasztikus úzus is tovább gazdagodott a premontrei mellett. A ciszterciták reformot hoztak létre a liturgiáról, melynek az volt a célja, hogy a IX. század óta bevezetett változásokat és a clunyi reform által pártolt ünnepélyességeket visszaszorítsák. Ez valamelyest sikerült is. Az officiumon rövidítettek, az *officium parvumokat* elhagyták, a liturgia szépségét szolgáló külső díszeket mellőzték, ezért például az egész középkor folyamán nem voltak hajlandók a liturgikus színek használatára.¹¹ „A Charta caritatis a liturgia végzésében egységet követelt meg, és a ciszterci Consuetudines ezért hosszú capitula ecclesiasticorum officiorummal kezdődtek”. A cisztercieknél és a premontreieknél is a rendi öntudat nyilvánult meg a saját, egységes liturgiában, ezért azt gondosan őrizték és örökítették tovább.¹² A Cluny-szervezet mintájára új szerzetesrendek keletkeztek, akik megőrizték Szent Benedek reguláját, de kiegészítették újabb, szigorúbb szabályokkal.

A karthauziak rendje abból a remete-egyesületből alakult ki, amelyet a kölni születésű Szent Brúnó (megh. 1106) alapított La Chartreuse vad, nehezen megközelíthető völgyében (1084).¹³ A rend nem befolyásolta a magyarországi liturgia történetét, ennek ellenére említésre méltó. A karthauziak a XIV. században települtek meg hazánkban.

A clunyi mozgalom nagy hatással volt Magyarországon a Szent Benedek által alapított bencés szerzetesekre, akik jelentős térítő, oktató és tudományos munkát végeztek, s a politikában is érvényesítették befolyásukat.¹⁴ Jelmondatuk: „Ora et labora” (‘Imádkozzál és dolgozz.’). A liturgia kialakításában is jelentős szerepük volt, amelyet a *Pannonhalmi bencés apátság javainak összeírása* című kódex is igazol. A kódex a bencések akkori vagyonleltárát tartalmazza, melyben szerepel a monostor 80 kötete is, a kötetekben rejtőző művek számát azonban nem ismerjük. A könyvek fele (miskönyvek, énekeskönyvek, stb.) liturgikus célt szolgált, a másik felének nagy része pedig a szerzetesi élethez szükséges olvasmányokat tartalmazta (regula, legendák stb.).¹⁵

A XI. század végén Amalarius könyve tanúskodott arról, hogy a liturgiát nem csupán végezték, hanem tanították, magyarázták is, míg a XII–XIII. század fordulóján Constanzi Bernod *Micrologus de ecclesiasticis observationibus* című 1086–1100 között írt, az újdonságok (például: apologiák) ellen fellépő művét forgatták hazánkban, amint ezt az egykor különálló, de jelenleg a Pray-kódexbe kötött mű tanúsítja. A plébániai használatra készült *Missale Notatum* című könyv szerves részét képezte az Amalarius nyomán összeállított, más forrás-

ból idáig nem ismert allegorikus misemagyarázat, az *expositio missae*, amely kérdés-felelet formában a hívek tanítását szolgálta. A Micrologus pedig a papságot oktatta. A kettő jelentősen eltér, mind szerkönyv típusban, mind tartalmilag, de közös vonásuk is van: egyikben sem különül el a kenyér és bor felajánlása úgy, mint a későbbiekben, hanem egyszerre történik az offerálás. Közös még bennük az az utasítás, ami alapján a pap a consecratio szavainak elmondása alatt az oltárról felemelve tartja a kenyeret és a kelyhet. Ez az általános nyugati szokással megegyezik, s még az úrfelmutatás előtti helyzetet tükrözi.¹⁶

III. Béla uralkodása alatt döntő szerep jutott az új műveltségű, jobbára Párizsban képzett klerikusoknak, akik eszmerendszerének kidolgozásáért a király köszönettel tartozott. Mindezek a tények arra mutatnak, hogy III. Béla udvarában különösen erős igény mutatkozott a királyi hatalom és egyházkormányzat elméleti megalapozása és uralkodói reprezentációban történő látványos kifejezése iránt.¹⁷ Az e korból fennmaradt *Sacramentarium*, amely a Pray-kódexben található, a László-könyörgések kivételével mégsem az új helyzetet tükrözi, mert azt valószínűleg a XII. század közepe táján, a váci székesegyház számára készült szerkönyvből másolták 1192–1195 között Jánosi bencés regulát követő szerzetesek kiegészítve monostori szertartásaikhoz szükséges részekkel.¹⁸ A sacramentarium, a Pray-kódex műfaja nem mást jelent, mint a pap által egyedül mondott imádságok gyűjteményét. A kódex a sacramentariumtól a teljes misekönyv felé vezető fejlődésben átmeneti helyet foglal el, liturgiátörténeti fontosságát mutatja, hogy a Hahóti kódex után a második legrégebb fennmaradt hazai sacramentariumot őrizte meg. A XI–XII. századra alakult ki a kódexben a székesegyházi és a szerzetesi liturgia elemeinek ma ismert keveredése.¹⁹ A könyv ha nem is egyetemes érvénnyel, de részben felvilágosítást ad a mise XII. századi végzéséről. Világossá vált a Pray-kódex könyörgéseinek részletes vizsgálata után, hogy ez a szerkönyv a középkori magyarországi liturgia egy vonulatát képviseli csupán, és nem tekinthető a későbből fennmaradt missalék közvetlen elődjének. A Pray-kódex jelentőségét részben a Halotti beszédnek köszönheti.²⁰

A XIII. században a lelkipásztorkodás és a misszionálás új lendületet vett a domonkosok (1221) és később a ferencesek (1229) megjelenésével; ugyanakkor mindkét rend hozta magával saját liturgiáját. Bár a magyarországi fejlődésében nem volt nagy befolyásuk, de említésre méltóak, főleg jelentős prédikációjuk miatt. A ferenceseké egyszerűbb a domonkoséhoz képest. Figyelemre méltó a *Ferences antiphonale* című, XIV. századból származó kódex, amely ádventtől nagyszombatig tartalmazza a zsolozsma énekeit. Mind liturgikus elrendezésében, mind dallamvariánsaiban, mind hangjegyzírásban különbözik a magyar világi egyházak kódexeitől, s egy nemzetközi, rendszabályokkal egységesen tartott ferences gyakorlathoz igazodik.²¹ Az első dominikánusok Boldog Magyar Pál vezetésével Itáliából jöttek hazánkba, akik az ott végzett rítust hozták magukkal, hogy később átvegyék az újat és egységeset. A ferencesek III. Ince parancsára egyszerűsítették liturgiájukat, ebből született az *officium curiae*, amely fokozatosan kiszorította a bazilikák régi római liturgiáját. Egyre jobban közkedvelté vált, mert a zsolozsma szövegeit egy vagy két kötetbe össze tudták foglalni, és ezzel létrehozták a breviáriumot. 1279-ben a budai zsinat minden papot kötelezett, hogy legyenek könyveik, „in quibus possint tam diurnum, quam nocturnum officium celebrare” – ez még nem jelenti azt, hogy a magyar világi papság a kuriális breviáriumot használta.²²

A XIII. század második felében az egyházi élet újjászervezésével párhuzamosan megindult a magyar remeték közösségbe tömörítése Özséb, volt esztergomi kanonok vezetésével,

aki két társával a pilisi hegyek között remeteéletet kezdett. Egy látomása után összegyűjtötte ő is a környék remetéit, hogy közös életet kezdjenek. Az egyesülés után Özsébet választották közös előjárónak, így ő volt az első prior provinciális. 1262-ben Rómába ment, hogy a pápától kapjon megerősítést új rendjére. Egyben kérte, hogy Szent Ágoston reguláit követhessék, amelyben pártfogója volt Aquinói Szent Tamás. A pápa azonban nem engedélyezte a kérést. Özséb, annak ellenére, hogy az ágostonos rend szabályzatát kérte maguknak, külön rendet akart. 1308 őszén végül engedélyt kaptak rá, hogy követhessék Szent Ágoston reguláit. A későbbiekben Lőrinc prior kiharcolta azt is, hogy a pálosok káptalanokat választhattak, a rend ügyeiben szabadon dönthettek és megkapták a szerzetesek feloldozásának a jogát.²³ Szent Pál követőiben az ágostoni regula megtartása mellett erősen megmaradt Esztergom ősi liturgiája, több jel arra utal, hogy hűségesebben őrizték, mint maga a főegyházmegye. A pápa utasítása szerint a remetéknek az általános székesegyházi gyakorlatnak megfelelően kellett végezniük a zsolozsmát. Ennek az utasításnak az eredménye, hogy a pálosoknál fokozatosan megerősödött Szent Ágoston tisztelete, ami a Flos cleri himnusz megőrzését eredményezte.²⁴ Nem megalapozatlan az az állítás sem, hogy a pálosok liturgiája az esztergomi rítusnak egy rendi változata.

A XIII. és a XIV. században szoros kapcsolatban volt a kolostori műveltség és a liturgia, hiszen a kolostorban írt kódexek egy része befolyásolta a liturgia fejlődését. Az akkor keletkezett kódexek nyelvemlékeink legbecsesebb értékei, ugyanis a magyar nyelv írása úgy alakult ki, hogy egy-egy szó beleszövődött a latin szövegbe. Így a liturgia fejlődése szorosan összekapcsolódik nyelvünk fejlődésével. Ezen kódexek közül felsorolok néhányat:

1. *Missale ad usum OP. in Hungaria* – a XIV–XV. századból²⁵,

2. *Haymo Antissiodorensis OSB.*: Homiliae de Tempore.²⁶ A szerző kassai szerzetes, hogy melyik rendbe tartozott, azt elég nehéz kideríteni e könyv alapján.

3. *Textus Sententiarum et Conclusionum*²⁷. A bejegyzés szerint a könyv 1449-ből való, a lőcsei Szent Jakab egyház tulajdona.

4. *Sermones pro Diebus Dominicis*. A magyar nyelvben is használatos indulatszavakat tartalmaz a XIV. századból (pl. *hura hura huy huy*).²⁸

5. *Breviarium in usum Ecclesiae Hungaricae*. Magyarországi használatra készült Breviárium a XIV. századból.²⁹

6. *Missale in usum Eccl. Hungaricae*. Miscskönyv magyarországi használatra 1377-ből. A könyvet Pozsonyban Johannes Emerici kusztosz írta.³⁰

7. *Contionale OM*. (Gyulafehérvári Codex).³¹ Ebben a kódexben sok magyar nyelvemlék található. E glosszák közül néhány:

J	Jocunditas merencium	.i.	<i>Habrosagben walacnok keguessege</i>
E	Eternitas uiuencium	.i.	<i>eleeknek /kegusse del/ vruksege</i>
S	Sanitas languencium		<i>koorsagbon walaknok egessege</i>
U	Ubertas egencium		<i>Sciuksegeben walaknok beusege</i>
S	Sacietas esuriencium		<i>ehezueknek /evlegsege/.</i>

Chudalatus miuinec ielenetuiben
vnum zaiaval mundut igenec tonosagaban
scent oltarum kuner kepeben
oz kerez fán figue kepeben

Vagy nézzünk egy másik szöveget:

Vnum tonohuananac arulatia
 Nemzetui nepnek vadulatja
 Jrlm varasanoch tistes fugadatia
 Isten fianoch artotlonsaga
 Halalanoch scidalmos quina
Bodug ascunnac scemehel la(tatia)

Ezek a szövegek is arról árulkodnak, hogy mennyire gazdagon fejlődött abban az időben a magyar nyelv a liturgia fejlődésével együtt. A beszédekben is igyekeztek minél több magyar szót használni, hogy az egyszerű ember is meg tudja érteni. Ennek következtében alakulhatott ki a Halotti beszéd és Könyörgés is, amely a magyar nyelv első összefüggő szövegű nyelvemléke. Ekkor kezdett kialakulni a magyar egyház saját liturgikus naptára, magyarosított nevet adva az ünnepeknek. Ilyen például a Mária-ünnep; Sárlos Boldogasszony; Gyümölcstő Boldogasszony; Kisboldogasszony; Nagybaldogasszony; stb. Ezek onnan kapták a nevüket, hogy az ünnep alkalmára általában jellemző valamely természeti tulajdonság, például: Gyümölcstő Boldogasszony (Mária fogantatásának) ünnepét a tavasz, a gyümölcsfák oltása jellemzi.

A XIII. században egyre jobban színesedett a hívek lelki gondozásának kerete, az egyházi év, az ünnepe számának bővülésével és a Szűzanya ünnepeinek terjedésével egyre erősebb mariánus színezetet nyert. A szentmise szertartása, melyből még hiányzott az úrfelmutatás nagyjából megegyezett a nyugati kereszténység szertartásával. Árpád-kori miserítusunk igen gazdag különféle praefatiókban, a szentlecke után a gradualéval egybekapcsolt sequentiákban és dicsőítő énekekben. Az egyszerű nép szemében a szentmise szertartásainak fényét azonban a pompás miseruhák és egyéb értékes kellékek jobban emelték, mint a latinul énekelt praefatiók, sequentiák. A magyar egyház vezetői különféle szertartásokat honosítottak meg annak érdekében, hogy az egyes ünnepeken hittitkok jelentését minél közelebb hozzák az emberekhez és fokozzák bennük a vallásos érzületet, buzgóságot. Ezért mutatta be a papság a hívőknek nagyszombat estéjén dramatizált formában a feltámadást. Hogy a XIII. század óta a középkor végéig általános volt a feltámadási szertartás, erről az un. úrkoporsók is tanúskodnak. Az úrkoporsó egy kerekre szerelt, díszes sírláda volt, amelyben a keresztről levett Krisztus-test feküdt. A Magyarországon használt feltámadási szertartás teljesen egyezett a francia egyház feltámadási szertartásával. Húsvét napján körmenetet tartottak a templomban. Ezek a szertartások egy része kis változással még a mai húsvéti szertartásokban is megtalálhatók.

Vasár- és ünnepnapokon a lelkipásztorkodás egyik fő eszköze a prédikáció volt. A koldulórendek megjelenése és gyors elterjedése fordulatot hozott az igehirdetésben, mert megtörte a prédikációk eddigi merevségét, rendszert, formai és tartalmi változatosságot, önállóságot vitt bele. A ferencesek először bűnbánati szónoklatokat mondtak, majd később az ő beszédek is, a domonkosokéhoz hasonlóan nemcsak művészebb formát kaptak, de életszerűvé, gyakorlativá és tűzzel telítetté váltak. A koldulórendek munkájának köszönhetően növekedett a vallásos buzgóság, amely főleg a tömegek hitének elmélyítésében, az istentiszteletek látogatottságának fokozódásában, a szenvedő Krisztus és Szűzanya kultuszának, valamint a jámbor érzület gazdagodásában vált észrevehetővé. Sajnos a szentségek, szent-

gyónás, szentáldozás gyakori vételében a széles néptömegeknél nem tapasztalható haladás. Míg eddig évenként háromszor kötelezték az Úr testének vételét, az 1279-es *budai zsinat* már megelégedett azzal, ha csak húsvétkor áldoznak az emberek. A budai zsinaton újból elrendelték a plébániai templomok vasárnapi látogatását, és hogy a szentségeket csak saját papjaik kezéből vehetik fel a hívek. Ennek ellenére a koldulórendek tevékenységét nem lehetett megakadályozni.³² A zsinat a liturgikus életet fegyelmi szempontból közelítette meg. A határozatok megfogalmazása és végrehajtása mellett fontos az a szellemiség, amelyet a zsinat az egyházi illetve a liturgikus életbe átvitt, részben ezzel teremtvé kedvező légkört a magyar szentek officiumainak újabb alkotásokkal történt gazdagodásához, és azok további terjedéséhez.³³

Az egyházi élet minden területén érzékelhető, hogy a XIII. század a középkor csúcsa. Az Eucharisztia kultuszának századában az ordo missae is változott néhány ponton. Jelentőssé vált a Szentlélek segítségül hívása a mise elején, ami a Pray-kódexből és a zágrábi Missale Notatumból még hiányzik, viszont az esztergomi kézírásos, majd nyomtatott missálékban megtalálhatók, s a pálos rítusban is jelen van. A pap öltözködés közben a szokásos imádságot mondja, majd az oltárhoz menet így imádkozik:

In nomine Patris... Vias tuas Domine demonstra...

Veni Sancte... Reple tuorum... Adsit nobis quesum, virtus

Spiritus Sancti, quae et corda nostra clementer expurget a

vitiis: et ab omnibus tueatur adversis. Per Christum...³⁴

Sok könyörgés a XIII. század második felében vagy a XIV. század elején kerülhetett bele az esztergomi rítusba, viszont az elkülönült egyházmegyei rítusok nem vették át (például a kalocsai). Szintén ekkortájt vált általánossá a bor és víz kehelybe töltése rögtön a lépcsőima után, a mise kezdetén, de ez is csak az esztergomi fennhatóság alá tartozó területeken. Az egyetemes liturgiátörténetben jelentős helyet foglal el az úrfelmutatás kérdése. Egyes kolostorok templomában már ekkor végezték az úrfelmutatást, de a katedrálisokban és plébánia-templomokban csak a következő században terjedt el.³⁵

A Konstitúció Szent Ágoston regulájára hivatkozva az énekkel kapcsolatban leszögezi annak módját, valamint hogy mely ünnepeken, milyen *Kyriét* énekeljenek, s hogy az előírtnál több Sanctust nem kell mondani.³⁶

A következő századokban a középkori liturgia Magyarországon a hanyatlás semmi jelét nem mutatta, sőt ellenkezőleg, alkotásaikban gazdag századok hagyományait őrizte nyomtatott könyveiben, hogy a legkisebb plébániatemplomoknak is módja legyen az istentiszletti rendhez igazodni.³⁷ Napjainkra elég szegény hagyomány maradt meg abból, amit őseink őriztek. Azonban a kevés emlékből is a múlt értékeinek gazdagsága tárul elénk.

Jegyzetek

¹ A *divinium officium* a papi zsolozsmát jelenti.

² TÖRÖK JÓZSEF: A középkori magyarországi liturgia története. In: *Kódexek a középkori Magyarországon*. Budapest, 1985. (A továbbiakban Török 1985.) 49–50.

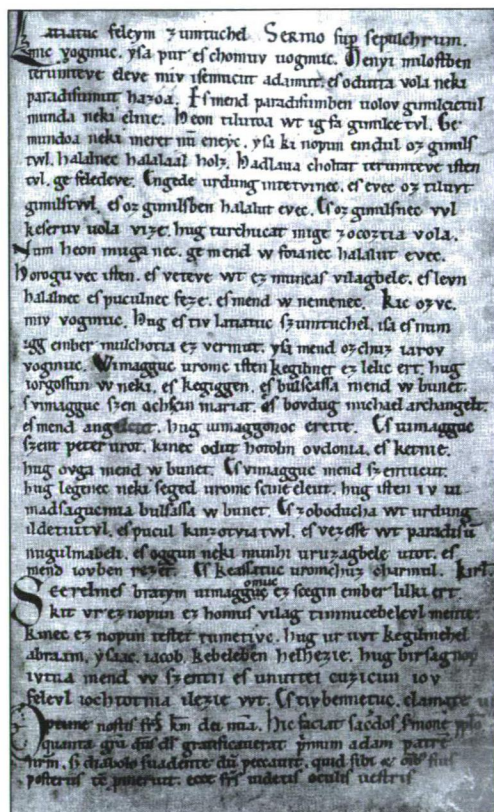
³ SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története*. I. Ecclesia 1. Budapest, 1987. (A továbbiakban: Szántó.) 310–311.

⁴ GYÖRFFY GYÖRGY: *Államalapító apa és fia*. Bukarest–Kolozsvár, 1997, Kriterion Könyvkiadó. 71.

⁵ A *Sacramentarium* a szentségek kiszolgáltatásával kapcsolatos előírásokat tartalmazta.

⁶ A *lectionariumban* a szentmise olvasmányai találhatók.

- ⁷ Török 1985. 51–52.
- ⁸ TÖRÖK JÓZSEF: *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225–1600)*. Budapest, 1977, Római Katolikus Hittudományi Akadémia. (A továbbiakban: Török 1977) 24.
- ⁹ A *tractus stellae* az olvasmányok közötti zoltárt jelenti, az *officium sepulchri* a temetési szertartáson is használt halotti zsolozsma.
- ¹⁰ Könyves Kálmán I. törvénykönyve.
- ¹¹ Az *officium parvumok* azokat az ún. kiszolozsmákat tartalmazta, melyeket általában Szűz Mária tiszteletére mondtak, ill. énekeltek. A nagyzsolozsmával szemben jóval kevesebb imát tartalmazott.
- ¹² Török 1985. 54–56.
- ¹³ Szántó 437.
- ¹⁴ HÓMAN BÁLINT–SZEKFU GYULA: *Magyar történet. I.* Budapest, 1935. 190–191.
- ¹⁵ *Kódexek a középkori Magyarországon*. Budapest, 1985. (A továbbiakban: Kódexek...) 84.
- ¹⁶ Török 1985. 58–59.
- ¹⁷ ZOMBORI ISTVÁN: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Budapest, 1996. 38.
- ¹⁸ Török 1985. 57.
- ¹⁹ Kódexek... 89.
- ²⁰ Török 1985. 58.
- ²¹ Kódexek... 102.
- ²² Török 1985. 59.
- ²³ Török 1977. 10–12.
- ²⁴ Török 1985. 59.
- ²⁵ SZENTIVÁNYI RÓBERT: *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum bibliothecae Bathyányae*. Szeged, 1958. (A továbbiakban: Szentiványi) 25.
- ²⁶ Szentiványi 26.
- ²⁷ Szentiványi 44.
- ²⁸ Szentiványi 44–45.
- ²⁹ Szentiványi 108.
- ³⁰ Szentiványi 138–139. A könyv szerzője Joannes Emerici, a pozsonyi egyház őrzője. *Iustum librum fecit scribe dominus/Johannes Emerici custos ecclesie/Posoniensis sub anno domini M^oCCC^oLXX^oVII^o*.
- ³¹ Szentiványi 218–225. A következő bejegyzés szerint Abhai János adományozta a könyvet egy bizonyos Péter testvérnek. *Iste liber est fratris/Joannis de Abha/concessus fratri Petro* [s. XIV.f./
- ³² Szántó 407–408.
- ³³ Török 1985. 60.
- ³⁴ Török 1977. 92.
- ³⁵ Török 1985. 62.
- ³⁶ Török 1977. 94.
- ³⁷ Török 1985. 63.

A HALOTTI BESZÉD ÉS KÖNYÖRGÉS
A PRAY-KÓDEXBEN